

УДК 398.87:94(477)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/54/3

ІСТОРИЧНА ОСНОВА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ДУМИ «ПРО МОЛДАВСЬКИЙ ПОХІД ХМЕЛЬНИЦЬКОГО»

М.М. Набок

Сумський державний університет

Україна, 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2

E-mail: nabok.marinka@gmail.com

Авторське резюме

У статті проаналізовано варіанти народної думи «Про Молдавський похід Хмельницького» у зіставленні з історичними фактами та версіями. Аналізуючи історичні розвідки про ці події, ми зауважуємо подібність у відтворенні певних фактів, наведених у них та в народній думі. Це говорить про те, що деякі історичні події були перенесені у фольклорний твір, в якому за допомогою композиційних засобів увиразнилися особливості національного світосприйняття українського та молдавського народів. На цій основі визначено спільне та відмінне в зображенні мотиву походу Б. Хмельницького в молдавські землі, зіставлено сюжетні лінії трьох варіантів думи з історіографічними даними. В історичному контексті здійснюємо спробу охарактеризувати його постать і постать керманіча Молдавського князівства та порівняти їх з фольклорними образами в народній думі.

Ключові слова: народна дума, Молдавський похід, історичні джерела, політика, стратегія, поетика зображення, фольклорні образи.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ОСНОВА УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ ДУМЫ «О МОЛДАВСКОМ ПОХОДЕ ХМЕЛЬНИЦКОГО»

М.Н. Набок

Сумский государственный университет
Украина, 40007, г. Сумы, ул. Римского-Корсакова, 2
E-mail: nabok.marinka@gmail.com

Авторское резюме

В статье проанализированы варианты народной думы «О Молдавском походе Хмельницкого» в сопоставлении с историческими фактами и версиями. Анализируя исторические документы, мы обращаем внимание на сходство в воспроизведении определенных фактов, приведенных в них и в народной думе. Это говорит о том, что некоторые исторические события были перенесены в фольклорное произведение, где с помощью композиционных средств подчеркнуты особенности национально-го мировосприятия украинского и молдавского народов. На этой основе определено общее и различное в изображении мотива похода гетмана Б. Хмельницкого в молдавские земли, сопоставлены сюжетные линии трех вариантов думы с историографическими данными. В историческом контексте была предпринята попытка охарактеризовать личность гетмана и личность государя Молдавского княжества и сравнить их с фольклорными образами в народной думе.

Ключевые слова: народная дума, Молдавский поход, исторические данные, политика, стратегия, поэтика изображения, фольклорные образы.

HISTORICAL BASIS OF UKRAINIAN NATIONAL DUMA “ABOUT KHMELNYTSKY’S MOLDOVAN CAMPAIGN”

M.N. Nabok

Sumy State University
2 Rimsky-Korsakov Street, Sumy, 40007, Ukraine,
E-mail: nabok.marinka@gmail.com

Abstract

The article compares the variants of the national duma “About Khmelnytsky’s Moldavian Campaign” with historical facts and versions, drawing attention to the simila-

rity of certain facts. This suggests that some historical events were transferred to the folklore composition to emphasise the specificity of Ukrainian and Moldavian national world with composition means. Comparing the plot lines of three дума versions with historiographical data, the author determines common and different features in how the motive of Hetamn B. Hmelnytsky's campaign to the Moldovan lands is represented to characterise the personality of the Ukrainian hetman and the ruler of the Moldavian principality and to compare them with their folklore images in the national дума.

Keywords: national дума, Moldavian military campaign, historical data, politics, strategy, poetics of image, folklore images.

Історичне життя українського народу представляють думи. М. Дмитренко подає розгорнуте визначення їх жанру: «Українські народні думи – це епічні монументальні словесно-музичні твори героїчного, соціально-побутового характеру, що відображають модус художнього мислення козацької доби, бароко та кульмінаційний етап формування національної самосвідомості етносу, ідеї державності; мають астрофічну будову, вільний віршовий розмір (від шести до сімнадцяти і більше складів у рядку, рядки об'єднані в уступи), переважно паралельне дієслівне римування. Думи, як правило, виконують експресивним імпровізованим у межах традиції соло-речитативом (мелодекламацією) – під супровід гри на кобзі або бандурі, рідше – лірі» (Українські народні думи 2009: 15).

За змістом думи поділяються на тематичні групи, а саме: 1) думи про героїчну боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників та про турецьку неволю (XIV–XV ст. – рання козацька доба); 2) думи про героїчну боротьбу українського народу проти національного поневолення (XVI – поч. XVII ст. – доба Хмельниччини і Гетьманщини); 3) соціально-побутові думи (кін. XVII ст. – період Руїни та політичного занепаду). В думах про Хмельниччину зображено історичні події 1648–1657 рр., постаті відомих осіб («Про Хмельницького та Барабаша», «Битва під Корсунем», «Оренди», «Про Молдавський похід Хмельницького», «Про Білоцерківщину», «Про Івана Богуна», «Смерть Богдана Хмельницького»). В них виспівана героїчна боротьба українського народу проти польської шляхти, турецьких і татарських загарбників. Українська народна дума «Про Молдавський похід Хмельницького» – яскравий приклад звеличення історичних подій того часу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Вперше дума була надрукована у збірці М. Цертелева «Опыт собрания старинных малороссийских песен» (1819 р.) і мала назву «О походѣ гетьмана Богдана Хмѣльницкаго въ Молдавію».

Дума записана тричі: на Миргородщині у 1914 р. М. Цертелєвим від невідомого кобзаря «Опыт собрания старинных малороссийских песен» (1819 р.); на Чернігівщині в Олександрівці у 1854 р. П. Кулішем від кобзаря А. Шута і видана А. Метлинським у збірці «Народныя южнорусскія пѣсни» (1854 р.); третій варіант у 1872 р. записала С. Хв. Ліндфорс (Русова) від молодого лірника в Олешні на Чернігівщині, опублікований у першому томі «Историческі пѣснь Малорускаго народа» М. Драгоманова (1875 р.). Існують ще два варіанти: перший – І. Срезневського («Запорожская старина», часть II, 1834 р., але це перероблений варіант М. Цертелєва); другий – М. Грушевського («Історія України-Руси» т. IX, ч. I), який є реконструкцією основного тексту, складеного з трьох варіантів.

Про мотиви походу Б. Хмельницького в Молдавію М. Грушевський писав так: «Справжніх мотивів свого плану, причини і рації волоського епізоду гетьман і старшина таки не вважали можливим дати ні своїм союзникам, ні своїм українським масам, як ми бачили. Але ж надати відповідне освітлення і оправдання сьому несподіваному епізодові вони мали в розпорядженню. Їх офіційні рапсоди дістали завдання звеличати сей вимушений обставинами і в ґрунті річи зовсім не симпатичний епізод козацької політики як славний і величний акт її мудрости, що служить на честь і хвалу Запорозького війська» (Грушевський 1996: 95).

Молдавський державний та політичний діяч, літописець, поет Мирон Костін зауважує, що саме через розгром молдаванами татар, які йшли через їх землі та вчиняли там розбій, кримський хан «отправил жалобу султану турецькому на Василя воеводу и обвинил его в измене империи турецкой, и потребовал права предать землю молдавскую набегу татар. Султан же после долгого раздумья разрешил хану за такие дела молдован землю молдавскую разорить. Ибо рассуждал турок так: если две земли рядом, которые обе в большой силе сегодня, то пусть одна из них от другой ослабеет, и так ею управлять будет и проще, и надежней» (Костін 2014: 99).

Сучасні дослідники В. Смолій та В. Степанков дотримуються думки про те, що український гетьман лише виконував наказ татар (Смолій, Степанков 2003: 218). Л. Дробіна в статті «Буковина під час молдавського походу Б. Хмельницького 1650 р.: проблема ситуації в регіоні» також вказує на роль татар, які були постійними союзниками козаків (Дробіна 2014: 128), дослідниця допускає, що в задумах гетьмана Хмельницького було бажання послабити пропольську орієнтацію керманича Молдавського князівства Василя Лупула та налагодити з ним дипломатичні зв'язки: «Невелика за розмірами держава Молдавія мала великий потенціал у сфері впливу, адже її господар

Василе Лупу був васалом Османської імперії, тестем литовського князя Януша Радзивілла, прихильником політики Речі Посполитої та Московської держави. Саме на території Молдавії перетиналися інтереси таких могутніх сусідів. Б. Хмельницький, проаналізувавши становище України, прийшов до висновку про необхідність дружніх дипломатичних стосунків з господарем. В молдавських землях була досить сильна пропольська група бояр, які мали в Польщі і маєтки, і родичів, крім того боялася за долю своїх станових привілеїв, тому пропозицію підтримати сторону козаків у цій війні відхилила. Така розстановка сил не сподобалась гетьману, необхідно було зробити бояр більш поступливими і призупинити активну пропольську діяльність Лупу... Реалізація цього задуму повинна була забезпечити південно-західні фланги українського війська» (Дробіна 2014: 128). Тому саме молдавські землі були необхідні гетьману як територія для майбутніх походів на Польщу, що давала можливість вільно рухатись до Покуття та у центр Речі Посполитої.

Деякі історики вбачають причину походу у відмові господаря Молдавського князівства Василя Лупула видати свою доньку Домну-Локсандру, яку ще називали Домною-Розандою, за Тимофія Хмельницького, сина Богдана Хмельницького. У *Літописі Самовидця*, наприклад, зазначено, що саме задля звільнення молдавських земель господар погодився видати свою дочку заміж: «А напотом господар поєднал орду и гетмана Хмелницкого, жеби ся вернули з его земли, и учинил сватство з Хмелницким – дочку свою за сина Хмелницкого приобицал дати, що напотом и учинил» (Літопис Самовидця 1971: 59).

За іншими версіями похід на волоську землю спровокований його господарем, бо саме він допомагав полякам, викупив Потоцького у кримського хана, що нашкодило Україні. Польська шляхта мордувала українське населення, священників, спустошувала землі. Тому історики допускали, що Хмельницький пішов на Польщу війною, але потім повернув на Молдову. Не вказано на причину походу в Молдавію і в думі «Про Молдавський похід Хмельницького»:

Тільки Богъ святой знае,
Що Хмельницькій думає гадає,
О тимъ не знали ни сотники,
Ни атаманы куринныи, ни полковныки,
Тільки Богъ святой знае
Що Хмельницькій думає гадає!

(Українські народні думи 1931: 188 (запис М. Цертелєва))

З поданого уривку також стає очевидною невизначеність українського гетьмана щодо військового походу, що, як знаємо, допускали

й історики. Та, вочевидь, це питання не стільки є невизначеним, скільки утаємниченим. Нерозголошення про похід не є дивним, адже Б. Хмельницький був чудовим полководцем і стратегом. Засекреченість проведення військових операцій для гетьмана була однією із його стратегічно-тактичних напрямків ведення бою. Так, наприклад, історик Т. Чухліб називає гетьмана батьком «психологічних війн», який в час національно-визвольної боротьби створив триступеневу структуру керівництва розвідагентами – гетьман, керівник розвідслужби, резиденти на місцях. Розвідники мали ґрунтовну підготовку (в них були задіяні навіть жінки). Агенти перевтілювалися у безхатченків, калік, циркачів, кобзарів, священників, монахів та поширювали неправдиву інформацію, щоб посіяти паніку серед противника, дізнавалися про військові таємниці ворога, встановлювали чисельність та місце розташування, маршрут противника тощо (Чухліб 2004: 8). Б. Хмельницький створив й агентурну мережу у Варшаві та столиці Великого князівства Литовського Вільно, яка вчасно подавала необхідну політичну та військову інформацію (Котов 2010: 2). В історико-документальному дослідженні Ю. Джеджули «Таємна війна Богдана Хмельницького: історико-документальна оповідь» йдеться про таємні зв'язки українського гетьмана з Польщею, Кримським ханством, Московією (Джеджула 1995: 224). На нашу думку, саме про таку утаємничість йдеться в думі, а це психологічно готує її читачів та слухачів до неочікуваного розвитку подій. Епітет «тихий вітер», художнє використання паралельних дієслівних образних формул як *«тихо віє – тільки Бог святий знає – Хмельницький думає, гадає – двадцять пар пушок відсилає»* увиразнюють це:

Як из низу из Днистра *тихий витер*

повиває,

Бог святий знає, Бог святий и видає,

Що Хмельницький думає-гадає.

Тогди-ж то не могли знаты ны сотныкы, ны

полковныкы

Ны джуры козацькыи,

Ны мужы громадськыи

(Українські народні думи 1931: 189 (запис П. Куліша))

Изнизу из Днѣстра

Стіхо вѣтер повиває,

Бог Святій вѣдає,

Як наш пане готьмань

Хмѣльницкій в городѣ Чігринѣ

Загадав двадцять пар пушек

У перед себе отсылає

(Українські народні думи 1931: 190 (запис С.Хв.Ліндфорс (Русова)).

Така стратегічна підготовка гетьмана до військових походів лякала ворогів. Не випадково доктор історичних наук професор Варшавського університету М. Нагельський зазначає, що війна проти козаків змусила внести суттєві зміни у військовий вишкіл польської армії (Nagielski 2002: 315).

За історичними даними похід у Молдавію здійснювався протягом трьох чи чотирьох тижнів, що не дало змогу докладно зафіксувати події того часу. Тому й сучасні історики «в своїх оповіданнях про події того року або збувають їх простою згадкою, або заступають недостачу конкретних і докладних вістей літературними, більш менш шаблонуваними прикрасами» (Грушевський 1996: 87–88). В думі таку «недостачу конкретних відомостей» маємо багато, зокрема і в питанні місця виходу гетьмана в похід. У варіанті М. Цертелєва, наприклад, не вказано, з якого міста вирушає козацьке військо. Наголошується лише на тому, що гетьман прибуває до Дністра, трьома частинами переправляється через нього і зупиняється у Хатії (укр. *Хотин*, рум. *Hotin*) – зараз місто у Чернівецькій області:

Якъ до Днистра прибували

Черезъ три перевози переправу малы;

Самъ Хмельницкій на передъ всихъ рушавъ

До Хатии прибувавъ

(Українські народні думи 1931: 188)

У двох інших варіантах дум, що їх записали П. Куліш та С. Хв. Ліндфорс (Русова), відправним пунктом походу на Молдову було місто Чигирин. Саме з нього Хмельницький з чисельним козацьким військом вирушає у похід, здійснює переправу через Дністер та прибуває у місто Сороки, де зупиняється табором:

Двадцять пар пушок вперед себе одислав,

А ще сам з города Чыгырна рушив;

За им козаки йдуть,

Яко ярая пчола гудуть.

.....

Оттогди-ж то, як до рички Днистра прыбував,

На тры часты козаків переправляв,

Пид городом Сорокою шанци копав,

У шанцях куренем стояв.

(Українські народні думи 1931: 189).

За деякими історичними даними похід розпочато з околиць Умані в останні дні серпня. За іншими – наступ Хмельницького на Молдову був з Ямполь (Вінницька область) 1 вересня за новим стилем (22 серпня за старим стилем). Відтак допускається, що до походу, ймовірно, штаб гетьмана був саме в Ямполі.

В українській народній думі зображено масштабність походу в Молдавію. Підсилює цю чисельність козацького війська порівняльний зворот, «яко ярая пчола гудуть». В історичних джерелах зазначається, що козацьке військо дійсно було чисельним. За одними даними налічувалось близько 70–80 тис. чол., з них 20–30 тис. нараховував татарський корпус (Грушевський 1996: 88), за іншими – 16 тис. козаків під проводом Тимофія Хмельницького, прилуцького полковника Носача, полтавського полковника Пушкаря й арматного писаря Дорошенка, і з ними 20 тис. кримців, які рушили до міста Сорок і спалили його (Костомаров 2004: 450). В думі, натомість, про татар не згадується. Відповідно й переправу через Дністер здійснювали козацькі війська без участі татар і робили це у три етапи: «Оттогди-ж то, як до рички Днистра прыбував / На тры часты козаків переправляв» (Українські народні думи 1931: 189 (запис П. Куліша)). Зважаючи на це, виникає питання про можливість відтворення в народній думі історичного факту переправи військ саме під проводом сина Хмельницького Тимофія, полковників Носача, Пушкаря і Дорошенка. Звісно, часовий проміжок у декілька століть від часу тих подій та часу запису думи великий. І у фольклорному творі не варто шукати точного опису подій. Та й оповідачі, творці та виконавці дум не мали на меті відтворити їх хронологію. Беручи за основу історичні події, вони оспівували стихію характеру, відтінки почуттів народу, героїчний образ гетьмана Хмельницького, його вміння об'єднувати навколо себе козацькі маси, не вказуючи за цього на його прорахунки, прихильність, а часом і прислужництво перед Польщею. Можливо прихильність українського керманича полякам пояснюється його шляхетським походженням. Проте і в цьому питанні дослідники політичної та військової діяльності Б. Хмельницького неоднозначні. Виникають дискусії з приводу цього і в колі польських науковців. Так, наприклад, Януш Качмарчик в монографії «Гетьман Богдан Хмельницький» (Качмарчик 1996), що була перекладена і українською мовою, піддав сумніву шляхетське походження Хмельницького. Ю. Шуйський навпаки наголошував на шляхетському походженні гетьмана (Szujski 1896). В народній думі Б. Хмельницький зображений мудрим керівником, поборником шляхти, якій «Всім, як галкам, с пліч головки поздіймав» (Українські народні думи 1931: 190 (запис П. Куліша)).

Вивершення, героїзація образу Богдана Хмельницького в народній думі применшує роль інших персонажів твору, а то й зовсім виключає їх участь у діях. Тут маємо на увазі татар, про яких в думі «Про Молдавський похід Хмельницького» не згадується, проте участь яких у поході в молдавські землі була очевидною. За одними версіями хан дістав від султана наказ розправитися із Лупулом (прототип Василя Молдавського). Тобто похід стався з волі Порти. Такої версії дотримувався і молдавський хроніст Мирон Костін. За його словами, кримці хотіли віддячити собі за шкоди, завдані їм під Братулянами, коли у них забрано здобич, що вони взяли з Польщі: «Татари же, те, что спаслись бегством в Буджак, тут же отправили весть к своему хану и сообщили, как напали на них внезапно молдаване, а повода к тому татары не давали, ибо шли через молдавские земли, не чиня разбоя и ущерба им, а молдаване же, отняли у них и добычу и пленных. И было это хану сообщение поводом собрать своих беев крымских, и наполнились они гневом и враждой» (Костін 2014: 98–99).

Український історик В. Мурахов у статті «Українсько-молдавські політичні відносини в контексті розбудови Української національної держави в 50-х рр. XVII ст.» писав про те, що саме пропольська орієнтація Василя Лупула змусила гетьмана Хмельницького в 1648 р. проводити переговори з турецьким двором про «видалення господаря та про передачу Молдавського князівства в управління гетьману» (Мурахов 2016: 12). Хоча султан Мехмет IV і дав обіцянку, однак виконувати її не збирався. Як бачимо, дипломатичні зв'язки України з турками були очевидними. Хто, окрім татар, входив до складу козацького війська в період національно-визвольних змагань під проводом Б. Хмельницького – це питання окремих наукових розвідок. С. Суляк, зокрема, вказував на присутність вихідців з Молдавії, яких називали волохами (молдаванами) в козацьких загонах. Вони активно брали участь в суспільно-політичному житті України, починаючи з часів Б.Хмельницького, займали навіть керівні посади (Суляк 2013: 42–61).

Також існують різні версії переходу полків Хмельницького з татарами через Дністер. За одними даними першими перейшли річку татари, і це, мовляв, був стратегічний хід Хмельницького. Керманич в такий спосіб хотів подивитися на те, як сприйме це Потоцький. За іншими даними – татари й українці діяли окремо, а вже потім об'єдналися. В думі, як бачимо, про це не розповідається. Для фольклорного твору характерним є возвеличення походу та ідеалізація гетьмана Хмельницького. Така гіперболізація образу українського гетьмана в думі усуває значимість татар у цьому поході.

В народній думі (варіант П. Куліша) відображено історичний факт зупинки військ Хмельницького у Сороках. Звідти гетьман пише листи Василю Молдавському (Василю Лупулу). У варіанті думи в записі М. Цертелєва гетьман пише листи з Хотина, а не з Сорок:

До Хатіи прибувавъ,
У старшаго копытана на кватыри ставъ,
До Василя Молдавського листы посылавъ,
Словами промовлявъ:
Що ты зо мною будешъ гадаты:
Чи будешъ бится,
Чи будешъ мирится,
Чи напримырье будешъ приматы,
Чи Славной Волощины половину отдаваты?
(Українські народні думи 1931: 188 (запис М. Цертелєва))

Пид городом Сорокою шанци копав,
А ще до города Сорокы прибував,
У шанцах куренем стояв;
А ще од своих рук лысты пысав,
Васылыя Молдавського посылав,
А в лыстах прыпысував:
Эй, Васылю Молдовський,
Господарю Волоський!
Чи що тепер будеш думаты й гадаты:
Чи будеш зо мною бытъся?
Чи мырытъся?
Чи города свои волоськи уступаты?
Чи чирвинцямы полумыскы сповняты?
(Українські народні думи 1931: 189 (запис П. Куліша))

Завдяки таким листам Хмельницького, в думі відтворено факт звертання Василя Молдавського до Потоцького:

Гетьмане Потоцькій!
Що въ тебѣ розумъ жиноцткій!
Ты за дорогими напитками бенкетами уганяешь!
Чомъ ты Хмельницкаго нееднаешь?
(Українські народні думи 1931: 189 (запис М. Цертелєва))

Звісно, в творі засобами художнього зображення і вираження возвеличується образ Б. Хмельницького, натомість підкреслюється недалекоглядність польського гетьмана: у нього «розумъ жиноцькій», він «за дорогими напитками бенкетами» не бачить наступ козацьких

військ. Історично підтверджується факт листування Лупула з Потоцьким. Вони були приятелі один до одного. Саме Лупулу був вдячний Потоцький за своє звільнення з татарської неволі. Для України таке звільнення було небезпечно. Та й для самого Хмельницького рішення хана стало своєрідним приниженням та ганьбою. Справа в тім, що гетьман вихвалявся перед московськими агентами про те, що доля Потоцького залежить від його рішень, мовляв, без його дозволу хан Потоцького не випустить. Проте так не сталося. Тож ця ситуація змусила українську сторону замислитися над характером оточення навколо себе і бути далекоглядним, «оглядатися наоколо – по своїй землі і по за нею» (Грушевський 1996: 10). У другій частині Літопису гадяцького полковника Григорія Грабянки «Розповідь про похід козаків на волохів та про польських комісарів» теж згадується листування В. Лупула з Потоцьким. Саме з Хотина він писав листи та скаржився йому на те, «що Хмельницький з ханом стали табором над Прутом, наїздами спустошують його землю, нівечать її вогнем та мечем, він просив у гетьмана допомоги. Сподіваючись на прихильність поляків, молдавський господар з погордою ставився до послів Хмельницького і відкидав його дружбу. Та гетьман Потоцький відписав так: “Ти що ж не знаєш, що він і мені добре дався взнаки? Це ж він мого сина і його військо геть до єдиного чоловіка знищив. А незабаром і мене самого разом з пальним гетьманом полонив та мало з світу білого не зігнав”» (Літопис гадяцького полковника 1992).

У варіанті думи, записаній П. Кулішем, Василь Молдавський спершу не звертається до Потоцького, а відповідає Хмельницькому:

Пане гетьмане, Хмельницький,
Батьку Зинов Богдану Чыгрынський!
Не буду я з тобою ны бытсья,
Ны марытсья,
Ны городов тоби своїх волоських уступаты,
Ны чирвинцямы полумыскив сповняты:
Не лучче-б тоби покорытсья меншому,
Ненужли мыни тоби старшому?
(Українські народні думи 1931: 89)

Така відповідь обурює гетьмана Хмельницького, тому він вирушає війною на Сороки, а потім на Сичаву:

Оттогди-ж то Хмелныцький, як сіи слова заचाвав,
Так вин сам на доброго коня сидав,
Коло города Сорокы поижжав,
На город Сороку поглядав.

Город Сороку у недилію рано задобиддє взяв,
На рынку обид пообидав,
К полудній годины до города Сичавы прыпав,
Город Сичаву огнем запалыв
И мечем исплиндровав.
(Українські народні думи 1931: 189 (запис П. Куліша))

У варіанті думи в записі М. Цертелева про знищення Сорок, Сичави та Ясь не говориться. Вказується лише на загальний факт завоювання Хмельницьким Волощини та розчарування польського гетьмана: «То пань Хмельницькій добре учинивъ: Польшу засмутивъ, Волощину побидивъ, Гетьманщину взвеселывъ!» (Українські народні думи 1931: 189 (запис М. Цертелева)). Якщо у варіантах дум П. Куліша та С. Хв. Ліндфорс (Русової) Василь Молдавський відповідає на лист Богдана Хмельницького, то у варіанті М. Цертелева про це не згадується. Молдавський керманіч звертається лише до Потоцького за допомогою, проте той відмовчується. З приводу цього історики зауважують, що Потоцький горів бажанням помститися козакам, але не наважився це зробити через значні переваги військ Хмельницького і не тільки. Зокрема, з лівого боку війська гетьмана прикривав Нечай. Крім того, допомога польського гетьмана Лупулу могла б загострити конфлікт з кримським ханом, адже саме в нього Потоцький перебував у полоні 1648 р. Тому він остерігався повторно потрапити у немилість татар. Єдине, на що наважився польський гетьман, то це відправити на Волощину кінноту під проводом камінецького ротмістра Кондрацького, який повернувся із відомостями про те, що козаки пішли на Молдавію з волі татар (Грушевський 1996: 90). В думі ж зображується факт втечі поляків із Сичави: «Тогда ляхи изъ города изъ Сочавы утикалы, Василию Молдавскому знаты давалы» (Українські народні думи 1931: 189 (запис М. Цертелева)). У двох інших варіантах цієї думи у записах П. Куліша та С. Хв. Ліндфорс (Русової), із Сичави втікали не лише поляки, але й інші жителі цього міста:

Оттогди-то иныи Сичавци гетьмана
Хмельныцького у вычы не выдалы;
Уси до города Ясы повтикалы.
(Українські народні думи 1931: 90)

Такий факт втечі, як і приїзд Василя Лупула до Ясси (колишня столиця Молдавського князівства), підтверджують й історики. Ці події є спільними для всіх трьох варіантів думи «Про Молдавський похід Хмельницького»:

То Василій Молдавській до Ясь прибуває,

Словами промовляє:

«Гей вы Ясы мои, Ясы!

Були есть бирзо красны,

Давже не будете таки,

Якъ прибудуть козаки»

(Українські народні думи 1931: 189 (запис М. Цертелєва))

За історичними оповідями Василь Лупул був у столиці, але через наступ козацьких та татарських військ мусив покинути її. Існує версія й про те, що Хмельницький звелів браславському полковнику Нечаю йти під Ясси, що він і зробив. Почувши, що татарам прийшла допомога від козаків, молдавський господар залишив Ясси та поїхав до Нямецького монастиря, звідки направив до татар послів з відкупом у 300 тис. левкових єфимків (талярів). За іншими даними – 180 тис. та 600 тис. талярів (Костомаров 2004: 451).

Взявши відкуп, татари пішли, спаливши разом із козаками Ясси і Сичаву, замки і села Волощини. Якщо союзників задовольнив відкуп, то Хмельницькому потрібні були політичні гарантії. В цій ситуації Василь Лупул й погоджується видати свою дочку за молодого Хмельниченка. В народній думі ні про факт відкупу, «сватання» і татар знову ж таки не згадується. Увагу читачів та слухачів зосереджено на спустошенні Хмельницьким молдавських земель, возвеличенні образу гетьмана Хмельницького, не заглиблюючись в історичні подробиці та образи інших персонажів. Та якщо проаналізувати історичні оповіді тих часів, то найбільшого руйнування молдавським землям завдали не так українські війська, як татарські. Наприклад, посилаючись на польські відомості, а саме, лист Язлівця від невідомого з датою 24 вересня, М. Грушевський пише: «(Татари й козаки) Волоську землю огнем і мечем всю чисто спустошили, багато людей стинали, нікого не милували. Столичне місто Ясси спалили так, що тільки замок лишився та кілька церков. Сам господар ледве втік до лісів з дітьми, пославши наперед свої скарби. Був (тоді) у нього шведський посол і шляхтич польський, що вийшовши з неволі від татар приїхав до Ясс – їх господар попросив поїхати до калги на трактати і просити за господаря, щоб більше Волощини не спустошили. Стала згода і замирення на певних умовах: господар дав калзі 120 тисяч твердих талярів, щоб він уступився з Волощини, і одержавши сю суму, татари з Волощини пішли, але здобич забрали. Козакам з тих грошей нічого не дісталось, тільки хто що зарвав. Татари небагато чоловіків забрали, тільки стинали; жінок забрали тільки молодих. Волів дуже багато вигнали, коней і баранів не багато брали – і тим баранам ноги утинали» (Грушевський 1996: 92). У Молдавському літописі теж вказано,

що В. Лупул був наляканий саме через спустошення татарами його володінь: «В большой тревоге и заботе оказался Василий воевода. А уж когда татары захватили монетный двор со всеми его денежными запасами, обуюл его страх неописуемый. К тому же достались татарам и все его конюшни с лошадьми. ...Дворец господаря, дворы боярские да и весь город менее чем за час обратился в пепел и дым. Но монастыри же устояли нетронутые, поскольку защитили их казаки Хмиля и не дали татарам на разграбление. Только в монастыре Трех святителей укрывшиеся за стенами его люди пострадали. Ибо, когда загорелось торговщище от искр огненных, запылал и монастырь. И, спасаясь от пламени, бросились люди к калитке, что выводила на монастырский пруд, и там многих из них похватили в плен татары. Другие же, чтобы не попасть в плен и рабство, сами же в пруду утопились» (Костін 2014: 101).

З наведених прикладів можемо зробити висновок про те, що українська сторона не так бажала збагачення, як гарантій військово-стратегічного спрямування, пов'язаних з особливостями географічного розташування України, де були зосереджені основні військові дії (захід України) та розташування кордонів України з Річчю Посполитою та її союзником Молдавським князівством. Разом з цим козаки на Січі дотримувалися кодексу лицарської честі, за яким виховували у собі героїзм, готовність боротися до загибелі за волю України, непохитну вірність принципам народної моралі, духовності та *байдужість до матеріального збагачення*. Українські народні думи, а особливо героїчного циклу – яскраве підтвердження цьому. Дума «Про Молдавський похід Хмельницького» не є винятком. У зв'язку з цим, доцільно згадати й представників краківської історичної школи та її засновника Ю. Шуйського, які були прихильниками угоди з Україною, вбачали в козацтві потенційних партнерів, вказуючи за того на їх духовні, моральні цінності» (Szujski 1880).

Якщо у скороченому варіанті думи в записі М. Цертелева Василь Молдавський пише листи Потоцькому (місто, з якого він посилає ці листи, не зазначено) і вказує на його байдужість до проблем молдавських, то в наступних двох варіантах молдавський господар пише їх з Хотина, після від'їзду з Ясс. Оповідачі, творці та виконавці дум емоційно, розлого подають це звертання:

Эй, Ивану Потоцкий,

Кролю Полский!

Ты-ж бо то на славній Украины пьеш, гуляеш,

А об мой ты прыгоди ничего не знаеш;

Що-ж то в вас гетьман Хмельницкий, русын,

Всю мою землю Волоську обрушыв,
Все мое поле копьем изорав,
Усим моим волохам, як галкам,
З пліч головки познымав;
Де буллы в поли стежки, дорожки,
Волоською кровью повымошував;
Де булы в поли глыбокыи долины,
Волоською кровью повыповнював.
(Українські народні думи 1931: 190 (запис П. Куліш))

Щирість почуття, любов молдавського керманіча до свого народу, землі підсилює вживання здрібніло-пестливої форми «з пліч *голівки* познымав», просторово-часової моделі, що звужується від образу *поля* до *стежки, дорожки, долини*, що підкреслює їх значення у житті Василя Молдавського. Як зазначають історики, Василь Лупул звертався до польського гетьмана із звинуваченнями, мовляв це Богдан Хмельницький і хан покарали його за те, що був надто прихильним до поляків. М. Грушевський, посилаючись на відповідні історичні джерела, з цього приводу зазначає: «Нарікав з великим жалем, що за свою зичливість і прихильність, котру свідчив полякам і козакам, невинно спала на нього ся війна: що він переховував у себе (поляків) підчас, коли війна бушувала в державі короля, і поводився з ними з усякою людяністю» (Грушевський 1996: 83). Натомість в народній думі Потоцький відмовляє Василю Молдавському в допомозі, вказуючи за того на причину такої відмови:

Эй, Васылю Молдавський!
Колы-ж ты хотив на свой Украины проживаты,
Було тоби Хмельныцкого у вичные часы не займаты;
Бо дався мыни гетьман Хмелныцкий гаразд добре знаты:
У першій войны
На Жовтій Води
П'ятнадцять моих лыцарив стричав, –
Не вельыкий им одвит оддав:
Всим, як галкам, с пліч головки поздыймав;
Трох сынив моих живцем узяв,
Турському салтану в подарунок одислав;
Мене Йвана Потоцкогого,
Кроля Полского,
Тры дни на прыкови край пушкы держав,
А ны пить мени, ны исты не дав.
То дався мени гетьман Хмелныцкий
гаразд добре знаты,

Буду його во вик вичный памятаты!
(Українські народні думи 1931: 190 (запис П. Куліша)).

Хоча й добрі часи тоді були для молдавського та польського народу, і «земля Ляшская была вся в золоте, как говорится, а Молдова, Зобильная и скотом и лошадыми и медом, – все это ляхам давала, а от них наполняла кошельки золотом и серебром» (Костін 2014: 88), та все ж пропольська орієнтація Василя Лупула, як бачимо, не стала вирішальним у рішенні Потоцького.

В кінцівці ж народної думи «Про Молдавський похід Хмельницького» свідченням незаперечної міці, сили та звитяги козацтва є рядки:
Въ той часъ була честь, слава,
Войсковая справа!
Сама себе на смихъ не давала,
Неприятеля пидъ ноги топтала!
(Українські народні думи 1931: 189 (запис М. Цертелєва)).

Таким чином, в усній народній творчості відтворений багатовіковий життєвий досвід народу, характер, його почуття та переживання. Завдяки порівняльному аналізу історико-документальних досліджень, історичних оповідей, версій з літературно-художнім аналізом народного твору про похід Хмельницького в молдавські землі, ми по-іншому сприймаємо, оцінюємо мотиви дій та вчинків героїв думи. Деякі історичні факти в думі зовсім не згадуються, як от участь татарського корпусу в поході на Молдавію, і це не випадково. Зокрема, композиційний закон відбору життєво важливого матеріалу, свідоме впорядкування компонентів думи з ідейною і художньою метою спрямовані на виокремлення образів Б. Хмельницького та В. Лупула для того, щоб підкреслити своєрідність їх національного характеру, увиразнити глибокі переживання за долю свого народу. На жаль, зважаючи на багатий історичний матеріал дум, такий історико-літературний аналіз думи проводиться вперше. Тому в подальшому необхідно вводити в наукову практику такого роду порівняльний аналіз фольклорного матеріалу, адже це значно розширить сприйняття народних творів, створить сприятливі умови в міжетнічному спілкуванні та працюватиме не на роз'єднання, а об'єднання народів світу на основі своїх питомо національних підстав.

ЛІТЕРАТУРА

Грушевський 1996 – *Грушевський М.* Історія України-Руси: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1996. 12 кн. Т. 9. Кн. 1. 880 с.

Джеджула 1995 – *Джеджула Ю.* Таємна війна Богдана Хмельницького: історико-документальна оповідь. К.: Молодь, 1995. 224 с.

Дробіна 2014 – *Дробіна Л.* Буковина під час молдавського походу Б.Хмельницького 1650 р.: проблема ситуації в регіоні. URL: <http://www.pravoznaves.com.ua/period/article/48955/%CB#chapter> (останній перегляд: 5.09.2018).

Качмарчик 1996 – *Качмарчик Я.* Гетьман Богдан Хмельницький. Перемишль; Львів: Друк. Василян, 1996. 327 с.

Котов 2010 – *Котов А.* «Де́за» зразка 1648 року // *День*. 2010. 21–22 травня. С. 4.

Костин 2014 – *Костин М.* Летопись земли Молдавской. Кишинев: Б.и., 2014. 192 с.

Костомаров 2004 – *Костомаров М.* Богдан Хмельницький: Історична монографія. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 843 с.

Літопис Самовидця 1971 – *Літопис Самовидця*. Київ: Наукова думка, 1971. 175 с.

Літопис гадяцького полковника 1992 – *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки*. Київ: Т-во «Знання» України, 1992. 192 с.

Мурахов 2016 – *Мурахов В.* Українсько-молдавські політичні відносини в контексті розбудови Української національної держави в 50-х рр. XVII ст. // *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 115 (№ 12). С. 11–13.

Смолій, Степанков 2003 – *Смолій В., Степанков В.* Богдан Хмельницький. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 400 с.

Суляк 2013 – *Суляк С.* Казак Андрей Суляк (к вопросу об участии выходцев из Молдавии в гайдамацком движении 1734 г.) // *Русин*. 2013. № 2 (32). С. 42–61.

Українські народні думи 1931 – *Українські народні думи*. Том другий корпусу. Тексти № 14–33 і вступ Катерини Грушевської. Харків; Київ: Пролетар, 1931. 304 с.

Українські народні думи 2009 – *Українські народні думи: в 5 т. / Упоряд.: Дмитренко М.К., Грица С.Й., Довженок Г.В., пер. Дмитренка М.К., Грици С.Й.; ст., ком., прим. Довженок Г.В., Ясенчук А.Ю., Шевчук Т.М., Шалак О.І., Пазяк Н.М., Кімакович І.І.; за заг. ред. Дмитренка М.К., Грици С.Й.; відп. ред. Скрипник Г.А.* Київ: ІМФЕ НАН України, 2009. 856 с.

Чухлиб 2004 – *Чухлиб Т.* Отец «психологических войн» // *День*. 2004. 10 января. С. 3.

Nagielski 2002 – *Nagielski M.* Preobrażenia w armiikoronnej w dobie powstania B.Chmielnickiego (1648–1654) // *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epocenowożytnej* / Pod red. J. Staszewskiego. Toruń: Wyd. A. Marszałek, 2002. P. 308–335.

Сузьки 1880 – *Сузьки J.* Historyi Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1880. 26 p.

REFERENCES

Hrushevsky, M. (1996) *Istoriya Ukrayiny-Rusy: v 11 t.* [The History of Ukraine-Russia]. Vol. 9 (1). Kyiv: Naukova dumka.

Dzhedzhula, Yu. (1995) *Taemna viyna Bogdana Khmel'nits'kogo: istoriko-dokumental'na opovid'* [Bohdan Khmelnytsky's Secret War: A Historical-Documentary Story]. Kyiv: Molod'.

Drobina, L. (n.d.) *Bukovina pid chas moldavs'kogo pokhodu B. Khmel'nits'kogo 1650 r.: problema situatsii v regioni* [Bukovina during the Moldavian campaign B. Khmelnytsky of 1650: the situation in the region]. [Online] Available from: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/48955/%CB#chapter> (Accessed: 5th December 2018).

Kachmarchik, Ya. (1996) *Get'man Bogdan Khmel'nitskiy* [Hetman Bogdan Khmelnytsky]. Peremysl-Lviv: Druk. Vasyliyan.

Kotov, A. (2010) "Deza" zrazka 1648 roku ["Desa" sample of 1648]. *Den'*. 21st–22nd May. p. 4.

Kostin, M. (2014) *Letopis' zemli Moldavskoy* [Chronicle of the Moldavian Land]. Chişinău: [n.d.].

Kostomarov, M. (2004) *Bogdan Khmel'nits'kiy* [Bogdan Khmelnytsky]. Dnipropetrovsk: Sich.

Szira, Ya.I. (1971) *Litopis Samovidtsya* [Chronicle of Samovydet's]. Kyiv: Naukova dumka.

Grabyanka, G. (1992) *Litopis gadyats'kogo polkovnika Grigoriya Grabyanky* [Chronicle of The Hadiach Regiment Colonel Grigory Grabianka]. Translated from Old Ukrainian. Kyiv: Znannya.

Murakhov, V. (2016) Ukraïns'ko-moldavs'ki politichni vidnosini v konteksti rozbudovi Ukraïns'koï natsional'noï derzhavi v 50-kh rr. XVII st. [Ukrainian-Moldovan political relations in the context of the development of the Ukrainian national state in the 1650s]. *Gileya: naukoviy visnik*. 115 (12). pp. 11–13.

Nagielski, M. (2002) *Preobrażenia w armiikoronnej w dobiewałk z powstaniem B. Chmielnickiego (1648–1654)* [Transformations in the crown army in the early days of the rise of B. Khmelnytsky (1648–1654)]. In: Staszewski, J. (ed.) *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epocenowożytnej* [Between West and East. Studies in the history of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the modern age]. Toruń: Wyd. A. Marszałek. pp. 308–335.

Smolij, V. & Stepankov, V. (2003) *Bogdan Khmel'nits'kiy* [Bogdan Khmelnytsky]. Kyiv: Al'ternativi.

Sulyak, S. (2013) Cossack Andrey Sulyak (regarding the part of native Moldavians in the Haidamak Movement of 1734). *Rusin*. 2 (32). pp. 42–61 (In Russian).

Anon. (1931) *Ukraïns'ki narodni dumi* [Ukrainian national dumas]. Vol. 2. Kharkiv; Kyiv: Proletar.

Dmitrenko, M.K. & Gritsa, S.Yu. (eds) (2009) *Ukraïns'ki narodni dumi: v 5 t.*

[Ukrainian national Dumas: In 5 vols]. Kyiv: NAS Ukraine.

Chukhlib, T. (2004) Otets "psikhologicheskikh voyn" [The Father of "Psychological Wars"]. *Den'*. 10th January. p. 3.

Szujski, J. (1880) *Historyi Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście* [The history of Polish twelve-story books]. Warsaw: Gebethner i Wolff.

Набок Марина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки іноземних громадян Сумського державного університету (Україна).

Набок Марина Николаевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры языковой подготовки иностранных граждан Сумского государственного университета (Украина).

Marina M. Nabok – Sumy State University (Ukraine).

E-mail: nabok.marinka@gmail.com